

Hint Gandhara ve Mathura Sanat Eserlerinde Budist İkonografinin Yeri

YALÇIN KAYALI*

Öz: Budist sanat eserlerinin ilk izlerine MÖ III. yüzyılda rastlanılır. Bu dönem Gandhara ekolünün etkisi altındadır. MS II. yüzyıla gelindiğinde, dönemin siyasi güçlerinin de desteğiyle, zirveye ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu dönem itibariyle, Budist ikonografi büyük bir önem kazanmış ve çok sayıda Buddha heykeli yapılmıştır. Bu heykeller görünüşleri itibariyle, antik Yunan heykellerinin izlerini taşışalar da, konularını Hindistan'dan çoğunlukla da Budizm'den almışlardır. Gelişim süreçleri açısından Gandhara ekolünün çağdaşı olarak bilinen ve tıpkı Gandhara gibi, MÖ II.-III. yüzyıllar itibariyle var olan Mathura sanatı ise Hint kültürüne özgü, yerel tarzı ile dikkat çekmektedir. Önceleri daha çok Cain ve Hindu kültürden beslendiği anlaşılan Mathura sanatının, MS II.- III. yüzyıla gelindiğinde, Gandhara ile birlikte, etkisini Budist eserler üzerinde göstermeye başladığı bilinmektedir. Bu çalışmada, sanatsal gelenekleri ve üslupları açısından farklılıklar göstere eler de, yaklaşık sekiz, dokuz yüzyıllık bir süreçte, Buddha heykellerine can veren Gandhara ve Mathura sanat ekollerinin, geleneksel Hint sanatına olan izlerini yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hint Kültürü, Hint Güzel Sanatları, Gandhara ve Mathura Ekolleri, Budizm, Buddha Heykelleri.

---

* Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Anabilim Dalı, ykayali@ankara.edu.tr

---

The Place of the Budist Ikonography in The Art Works of Indian Gandhara and Mathura

Abstract: First traces of Budist art works were seen in the third century B.C. This period is under the influence of the Gandhara cult. It is understood that when it came to the second centuries, it reached its summit with the support of the political forces of the period. As of this period, Budist iconography gained a great importance and many Buddha sculptures were made. Although these sculptures traced the sculptures of ancient Greek sculptures by their appearance, they took their subjects mostly from India and Buddhism. In terms of developmental processes, it is known as the contemporary of the ecology, just like Gandhara existing during third and second centuries BC, Mathura art is notable for its indigenous, local style. The Mathura art, which seems to be predominantly fed from Cain and Hindu culture at the beginning, when it comes to the third and second century, within the influence of Gandhara, it is known that it began to show its influence on Budist works. In this work, although they differed in terms of their artistic traditions and styles, in about eight or nine hundred years, the Gandhara and Mathura art cults, which gave birth to Buddha sculptures, were tried to reflect the traces on the traditional Indian art.

Key Words: Indian Culture, Indian Fine Arts, Gandhara and Mathura Schools, Buddhism, Buddha Sculptures.

Giriş

Eski Hindistan’da siyasal birliğin kurulması, MÖ III. yüzyıldaki Maurya İmparatorluğu (MÖ III. yüzyıl), Kuşan Hanedanlığı (MS I. yüzyıl) ve Gupta İmparatorluğu (MS III. ve IV. yüzyıllar) dışında, çok da sistematik bir gelişim süreci göstere-memiştir. Özellikle Kuzey Hindistan, tarih boyunca çok sayıda istilacının saldırısına uğramış, mevcut siyasi düzen sık sık bozulmuştur. Ancak Āriler’in alt kıtaya gelişi, Hint’le özdeşleşen ortak bir kültürel mirasın oluşumunda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Elbette ki bu kültürel birliktelik, zamanla yeni birikim ve ideolojilerle çeşitlenerek gelişmiş, ancak bugün birçok farklı dalı ve türüyle Hint kültürü ve sanatı diyebileceğimiz, kendine özgü bir birikimin oluşmasını sağlamıştır. Bazin, çalışmasının “*Hint Sanatının Evrimi*” başlığını taşıyan bölümünde, Hint sanatının başlangıcı ve gelişimi hakkındaki şu saptamasına yer verir: “İlksel Vedacı ve Brahmancı anlayış geride çok az eser bıraktığı ya da verdikleri eserlerden pek azı günümüze ulaştığı için, ilk Hint sanatı Budacı¹ esine dayanan sanat olarak kabul edilir.”²

Hint sanatının başlangıcı konusundaki bu yargı, İndus Medeniyeti dönemine ait kalıntıları göz ardı ettiğimizde, pek de yanlış sayılmaz. Ancak muhtemelen Bazin’in ilgili cümleyle kast ettiği sanat eserleri, mimari yapılar, kalıntılar ve heykellerdir. Biz de bu bağlamda, sanatsal değerinden ziyade, daha çok tarihe ışık tutmaları açısından önemsenen İndus kalıntılarını, bu konunun dışında tutmanın çok da yanlış olmayacağı kanaatini taşımaktayız. Bu yüzden, Klasik Hint sanatının sınıflandırılmasında, *İlksel Dönem ve Buddhacı Sanatın Ortayı Çıkışı* (MÖ III. yüzyıldan- MS I. yüzyıla kadar) ve *Buddhacı Sanat* (MS I. yüzyıldan- MS III. yüzyılın sonunda kadar) şeklindeki geleneksel tasnifin dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Hint

¹Çalışmada, Türk Dil Kurumu’nun kuralları gereği, *Buda*, *Budist* ya da *Budacı* terimleri kullanılmıştır. Ancak Sanskrit dili kökenli bu sözcüklerin orijinal yazımları, **Buddha**, **Buddhist** ve **Buddhacı** şeklindedir.

² Germain Bazin, *Sanat Tarihi Sanatın İlk Örneklerinden Günümüze*, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2015, s. 503.

sanatının Budist etkideki ilk ürünleri, MÖ III. yüzyılda, Maurya İmparatoru Aşoka dönemine aittir. Ganj vadisine diktirdiği anıtsal sütunlar ve Budist kültürün bir parçası olarak anılan stüpler, ilgili dönemden günümüze ulaşmış en eski kalıntılardır. Çalışmamıza konu olan Gandhara ve Mathura sanat ekolleri ise, ilgili dönem itibariyle var olan, ancak nicelik ve nitelik bakımından gelişimlerini daha sonraki dönemlerde tamamlamışlardır. Bu iki sanat ekolünün çağdaş ve paralel bir düzlemde ilerleyişini sağlayan ortak unsur ise, Budist kültürdeki değişim ve yeniliklerin, sözü edilen sanatsal yaklaşımların ürünlerinde hayat bulması olmuştur.

Gandhara ve Mathura Sanat Ekolleri

Bir yerleşim yeri olarak Gandhara ile ilgili en eski bilgilere, Bisutan'da bulunan Darius'a (MÖ 516) ait bir kitabede rastlanılmaktadır. İlgili dönemde Pers İmparatorluğu'na ait olan bu bölge, MÖ 327'de İskender'in gelişiyle Makedon kralının hâkimiyetine geçmiş; sonrasında İskender'in kendi gücünü temsilen bıraktığı valiler, etkilerini devam ettirememiştir. Ancak ilerleyen süreçte Yunan etkisindeki Hint Sanatı olarak anılacak olan Gandhara ekolünün kültürel etkileşim bağlamındaki ilk temaslarının, İskender'in bu kısa süreli işgal dönemi itibariyle başladığı düşünülmektedir.³ Maurya İmparatoru Çandragupta'nın MÖ 321'den sonra bölgede sağlamış olduğu hâkimiyet, Aşoka'nın ölümüne değin (MÖ 232) devam etmiş; böylelikle Gandhara önemli bir Budizm merkezi haline gelmiştir. Ancak Mauryalılar sonrası dağılan siyasi birlik, Gandhara'nın uzun bir süre daha, Grek, Part ve İskit kökenli kavimler tarafından işgal edilmesine sebep olmuştur. Bu durumun Hint tarihi açısından bir hezeyan, ancak Gandhara sanatı kültürünün oluşması için gerekli olan kültürel değiş-tokuş ortamının sağlanması açısından oldukça verimli bir dönem oluşturduğu söylenilebilir.⁴

³ Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India, Buddhist, Jain, Hind*, Maryland: Penguin Books, 1959, s. 69

⁴ Hermann Goetz, *The Art of India Five Thousand Years of Indian Art*, New York: Greystone Press, 1964, s. 75.

Hindistan MS 1. yüzyılın başlarına gelindiğinde, hem gelecekteki yeni Hint kültürünün hem de Asya'nın büyük bir bölümünü etkileyecek olan bir dizi tarihsel ve sanatsal gelişimin merkezi olmuştur. Asya bakış açısına göre aslında bu durum, zaman ve mekân açısından yeni "bin yıllık" sürecin ilk adımları olarak düşünülmektedir. Budist geleneğin Mahāyāna⁵ denilen daha geniş kitlelere hitap eden ve insancıl bir bilince doğru ilerleyişi, manastır hayatı merkezli Hināyana⁶ anlayışında bir takım önemli değişimleri meydana getirmiştir. Bu yeni Budist inanç biçiminin merkezinde, keşişlerin kendi aralarında yaptıkları ayin ve ibadetler yerini, Budist inanırların bir araya gelmesiyle oluşan, daha geniş katılımlı, yeni bir anlayışa bırakmışlardır. Bu anlayışa göre inanırlar, yanıltıcı dünyadan (māyā) vazgeçip mutlak gerçekliğin sonsuz mutluluğunu ararlarken, kendilerini insanları kurtarmaya adanmış merhametli Bodhisattvaların⁷ (ermişlerin) ellerine bıraktılar. Özünde, kurtu-

⁵ Sanskrit dilinde "büyük araç" anlamına gelen bu sözcük, Buddhizmin iki büyük mezhebinden ikincisini anlatmak için kullanılır. Buddhist kronolojide, Hināyana'dan sonra ortaya çıkmıştır. Tibet, Nepal, Bhutan, Çin, Moğolistan, Kore ve Japonya'ya yayılmış olan Mahāyāna'ya Kuzey Ekolü de denir. Yaklaşık olarak MÖ II. yüzyılda eski sisteme yani Hināyana'ya tepki olarak doğmuştur. Hināyana ile Mahāyāna'yı ayıran en büyük özellik, birincisindeki bireysel kurtuluş olan Arhatlığa karşılık, ikincisinde herkesi kurtuluşa götürmeye çalışan Bodhisattvaların olmasıdır. (Korhan Kaya, *Buddhizm Sözlüğü*, "Mahāyāna", Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2017, s. 128.)

⁶Sanskrit dilinde "küçük araç" anlamına gelen sözcük, Buddhizmin iki büyük mezhebinden ilkinin anlatmak için kullanılır. Aslında bu isim onlara Mahāyānacılardan tarafından verilmiştir. Mahāyāna mezhebi taraftarları kurtuluşun ancak bireysel olarak mümkün olduğunu savunan Nikāya Buddhizmi taraftarlarını bencillikle suçlayıp, küçümsemek için onlara bu ismi vermişlerdir. (Kaya, *Buddhizm Sözlüğü*, "Hināyana" s. 91.)

⁷Aydınlanarak Buddha olmayı amaç edinmiş kişi anlamına gelmektedir. Buddhalıktan bir önceki aşama veya Buddha olmak mümkünken canlıların iyiliği için vazgeçip bekleyen aydınlanmış kişilerin durumu için kullanılan bir sözcüktür. Hināyana Buddhizminde bu sözcük Buddha'nın önceki yaşamlarını anlatmak için kullanılırdı. Mahāyāna Buddhizmi ortaya çıktığı ve önem kazandığında ise sözcük, başkalarını düşünen ve aydınlanmaya çalışan herkes için kullanılır olmuştur. (Kaya, *Buddhizm Sözlüğü*, s. 42.)

luşa erme bilinci yatan bu düşünce biçimi, sonraları inanırlarını kutsayan, kurtarıcı bir tanrı anlayışına dönüşmüştür. Budist mabetler ise, birçok kutsal imge ve heykelin bulunduğu yerler haline gelmiştir.⁸

Buddha, Bodhisattva ve Budist efsanelerin işlendiği rölyeflere ait ikonografinin gelişmesinde, Peşaver bölgesi ve çevresinde doğup gelişen Gandhara ekolü oldukça önemli bir rol oynar.⁹ Ancak kökeni, ismi ve yapısı konusundaki tartışmalar uzunca bir süre daha devam etmiştir. Percy Brown, ilgili sanat üslubunu, Greko-Baktariyan veya Greko-Budist olarak isimlendirirken, Yunan sanatına ait unsurların, Budist inanç biçimiyle buluşması olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Marshall ise, özellikle Yunan unsurlarının etkisine vurgu yaparken; Coomaraswamy, meydana getirilen ürünlerin, Helenistik sanatın Hint'teki yerel temalarla ilişkilendirilen tekrarı olarak nitelendirmiştir.¹¹ Gandhara sanatı Hint, Fars, Yunan ve Roma kültürlerinin buluşma noktası olan Gandhara'da doğduğundan dolayı da, ilgili kültürlerle ait kaynaklardan kolaylıkla beslenmiştir.¹² Gandhara sanatı, Kuşan İmparatoru ve varislerinin geleneksel sanatı olarak kabul edilir. Kuşan imparatorlarının, Grek sanatçıları himayesi altına alması ve bu sanatçıların da kendilerine nezaketle davranan Kuşan yöneticilerinin himayesini kabul etmeleri, Budizm'in propagandasının yapıldığı ilgili süreçte, çok üretken bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Gandhara sanatının en iyi örnekleri bu çağda verilmeye başlanmış, Kuşan kralları, Gandhara etkisindeki Budist Hint sanatı ve mi-

---

⁸ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, London: Thames and Hudson Ltd. 1987, s. 81.

⁹ Kurt, Behrendt, *The Art of Gandhara*, New Haven: Yale University Press, 2007, s. 3.

¹⁰ Percy Brown, *Indian Architecture (Buddhist And Hindu Period)*, Worcester: Read Books Ltd. 2013, s. 39.

¹¹ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian Art*, Montana: Kessinger Publishing, 2003, s. 32.

¹² B. Kumar. *The Early Kushanas (A History of the Rise and Progress of Kushana Power under the Early Rulers from Kujula Kadphises to Vasudeva)*, New Delhi: Sterling Publishers, 1973, s. 175-176.

marisinin ilk hamileri olmuşlardır.¹³ Bu yüzyıl aynı zamanda, Asya ile Roma arasındaki ticari ilişkilerin en üst noktaya ulaştığı dönemdir. Neredeyse dünyanın dörtte birine yayılan büyük İpek yolu, doğunun zenginliklerini Roma'ya taşımış; ticaretin rotası, Çin'in batısından Pers diyarına ve oradan Doğu Akdeniz limanlarına doğru çizilmiştir. Ancak Orta Asya'nın yüksek platoları ve Himalayalar'ın karla kaplı yüksek geçitleri, geçişlere engel olmuş; ayrıca Partlar'ın Romalılara düşmanca davranmaları, rotada bir takım değişikliklere neden olmuştur. Böylece Hindistan'ın dağ geçitleri arasında ilerleyen kervanların yolları Hint denizine doğru kaydırılmıştır. Söz konusu ticari ilişkiler iki taraflı olarak yürütülmüş, böylece Asya'nın değerli ipekleri ve baharatları, Batı dünyasının eline ulaşmışken; altın, cam ve diğer değerli malzemelerden yapılmış eşyalar ise, Doğu'nun zenginleri tarafından ithal edilmiştir. Bazı maceraperestler ve zanaatkârlar da yollardaki bu kervanlara katılmış ve uzak diyarlardaki hiç bilmedikleri yerleri görme fırsatı yakalamışlardır.¹⁴ Gandhara'nın ticaret yolları üzerindeki konumunu hatırlayacak olursak, Gandhara heykellerinin de tıpkı Maurya taş işçiliğine ait eserlerde olduğu gibi, yabancı sanatçılar tarafından oluşturulmuş bir sanat biçimi olduğunu söylemek çok da yanlış değildir. Bu heykeller, muhtemelen bir Romalı sanatçının elinden çıkmış; ancak tamamıyla Hint kültürünün izlerini taşımakla birlikte; Grek-Roma üslubunun ruhunu yansıtmaktadır. Batı'daki Helenize taş oymacıları yani heykeltıraşlar, Kuşanlar'ın egemenliği altında değişen Budizm'in yeni dinî anlayışı için bir ikon üretmek üzere görevlendirildiklerinde, Roma krallarının heykel ve büstlerini yaparak elde ettikleri deneyimlerinden fazlasıyla yararlanmışlardır. Özellikle de İskenderiye'deki Roma atölyelerinde muhafaza edilen başsız taş heykellerinden uyarlamalar ve detaylarla ilgili pratik çözümler arandığı bilinmektedir. Öncelikle, Perslerin geleneksel güneş diski, çarkı, kutsaliyeti gösteren ruhani hareye dönüştürülmüş, sonrasında Buddha'ya ait özel işaretler belirlenmiştir. Son olarak da mudra

¹³ Edith Tömöry, *A History of Fine Arts in India*, Hyderabad: Orient Longman, 1992, s. 181.

¹⁴ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 81-82.

adı verilen elin birbirinden farklı anlamlar içeren farklı duruşları eklenmiştir.¹⁵

Gandhara heykellerinde görülen motifler hem Asyalı hem de Helenistik'tir. Sfenks ve Grifon gibi fantastik canavarlar, Persopolis sütun başlığı gibi birçok Mezopotamya kökenli motif de Gandhara sanatçıları tarafından Hint'e uyarlanmıştır.¹⁶ Geleneksek anlayış, Kanişka'yı Gandhara okulunun kurucusu olarak gösterse de; Marshall ve Foucier, başlangıcını MÖ 1. yüzyılda Gandhara bölgesini işgal eden Sakalar'a dayandırmaktadır.¹⁷ Gandhara heykellerinde önceleri, koyu gri veya dumanlı mavi şist taşı; sonraki dönemlerde ise kum ve kireç karışımından elde edilen bir tür çamurun kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Gandhara sanatçıları tarafından meydana getirilen Buddha heykellerinin kuşkusuz en önemli özelliklerinden biri de, Buddha'nın ilk kez Şakyamuni yani insan biçimindeki Buddha formunda tasarlanmış olmasıdır. Öncelikle bacakları birbirine kitlenmiş bir biçimde, meditasyon halindeki Buddha heykellerinin yapıldığı, sonrasında sanatsal kaygılarla detaylandırıldığı düşünülen ve bir kolunu açık bırakan bir elbisesiyle ayakta duran heykellerin yapıldığı döneme geçildiği düşünülmektedir.¹⁹ (Bakınız, Resim 1, 2, 3, 4, 5, 6) Keşif kıyafeti giydirilmiş, oturan ve ayakta duran bu heykeller, Şakyamuni Buddha ve Bodhisattva Maitreya'nın ilk ve kusursuz tasvirleri olarak nitelendirilirler. İlgili döneme ve ekole ait rölyeflerde ise,

---

¹⁵ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 83.

¹⁶ Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India, Buddhist, Jain, Hind*, s.73.

¹⁷ B. Kumar. *The Early Kushanas (A History of the Rise and Progress of Kushana Power under the Early Rulers from Kujula Kadphises to Vasudeva)*, s. 176.

¹⁸ Ramesh Sharma. "Kuşan Sanatı ve Medeniyeti", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 131.

¹⁹ Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India, Buddhist, Jain, Hind*, s.74-75.; Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India Buddhist, Hindu Jain*, s. 123.

Buddha'nın doğum hikâyeleri yani Cātaka masallarından²⁰ sahneler işlenmiştir.²¹

Washington'daki iyi korunmuş bir rölyefte, Buddha'nın hayatındaki dört önemli olaydan kesitler yer almaktadır. (Bakınız, Resim 7, 8, 9) Rölyefteki ayrıntılar ve ilgili ikonografik figürlerin olağanüstü görünümü, Gandhara heykel işçiliğinin geldiği noktayı açıkça göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bahsi geçen sahneler ise sırasıyla şöyledir: 1. Buddha'nın Lumbini koruluğundaki doğumu. 2. Bodhi ağacının altında aydınlanan Buddha. 3. Sarnath'daki Geyik Parkı'ndaki ilk vaaz. 4. Buddha'nın ölümü. Doğum sahnesi betimlemesinde, bir ağacın dalına sıkı sıkıya tutunmuş kraliçe Māyā'nın tasviri, rölyefin tam ortasına gelecek bir biçimde işlenmiştir. Aynı sahnede, Buddha'nın hayali görüntüsü de yer almaktadır. Kraliçenin doğum anını betimleyen bu hali, Sançi ve Bharhut'taki stüplar'ın kapı işlemlerinde de yer almaktadır. Kraliçe Maya'nın sağ tarafındaki figür ise (Buddha'nın hayali görüntüsü), aslında Brahmanik geleneğe ait kutsal bir oluşumun izlerini taşımaktadır. Bu kutsal bebeği, bir bezin içine çeken kalabalık insan topluluğunun başında ise, tanrı İndra'ya ²²ait bir kabartma yer almaktadır. Örgülü saçlarıyla ibadet eden adam tasviri ise, tanrı Brahmā'yı²³ temsil etmektedir. Kraliçenin sağ tarafında duran iki kadın figürü taşıdıkları eşyalarla dikkat çekmektedir. Birinin elinde, yuvarlak bir kutu ve tavus kuşu tüylerinden yapılmış bir yelpaze bulunurken; diğerinin elinde bir ayna bulunmaktadır. Kıyafetleri ise asil kişiler oldukları yönünde görüş belirtmemize sebep olmaktadır. Zira dönemin soylularının sahip

²⁰ Yaklaşık beş yüz elli masaldan oluşan ve Pāli dilinde kaleme alınmış, Bodhisattva öyküleridir. Buddha'nın önceki yaşamına ait masallar olarak da bilinmektedir.

²¹Pugachenkova, G. A., Dar, S. R., Sharma R. C. "Kushan Art" *History of Humanity*, 3, 1996, s. 352-533.

²² Hint mitolojisindeki, yağmurlu fırtına tanrısıdır. Vedik Hint toplumunun ulusal tanrısıdır. Kuraklıkla ve karanlıkla mücadele eder.

²³ Hindu tanrıları Vishnu ve Şiva ile birlikte Hint tanrı üçlemesini oluşturur. Hindu mitolojisine göre o, evrenin, bütün canlıların ve hatta tanrıların yaratıcısıdır.

olduğu gösterişli ve ağır kıyafetler ile tasvir edilmişlerdir. İkinci rölyefte ise, Buddha'nın Bodhi ağacının altındaki kurtuluşa ulaşma yani aydınlanma anını betimleyen merkez figürü yer almaktadır. Bu figürün etrafında çok sayıda kötü niyetli insan figürü bulunmaktadır. Muhtemelen heykeltıraş, ilgili dönemde, Buddha'yı yolundan çevirmek ve öğretisini yayma çabasını engellemek isteyen Peşavar ve Takshilalıları göstermek için ilgili tasvirlerle başvurmuştur. Öyle ki bu insan figürleri, ellerinde geniş kılıçlar, üzerlerinde zırhlarla tasvir edilmiştir. Ayrıca deve, at vb. hayvan figürleri ile desteklenmiş anlatımlarda, özetle Buddha'yı ruhani görevinden uzaklaştırmak için çaba gösterenlerin olduğu vurgulanmak istenmiştir. Buddha'nın tahtının altında zırh giymiş iki savaşçı tasviri bulunmaktadır. Buddha'nın sağ eli ise, bhūmi sparśa mudra²⁴ adı verilen duruşuyla tasvir edilmiştir ve bu duruş Budist sanatta ilgili dönem itibarıyla yaygınlaşmıştır. Üçüncü rölyefte ise Buddha, etrafındaki bir grup keşiş ve inanır tarafından yüceltilmekte olup, bu sahnenin Buddha'nın Sarnath'da verdiği ilk vaazı temsil ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Buddha'nın tahtının altında yer alan dharma çarkının etrafında iki geyik tasviri dikkat çekmektedir. Rölyefteki diğer bir ilgi çekici unsur ise, Buddha'nın sağ omuz hizasında duran sakallı bir ermiş figürüdür. O, aslında Vacrapāni adıyla bilinen bir Bodhisattva'dır ve özellikle Gandhara sanatı eserlerde elinde yıldırım şeklinde büyük bir kemik taşır bir halde tasvir edilmiştir. Buddha'nın koruyucusu ya da yardımcı rolündedir. Son sahne tamamlanmamıştır. Ancak rölyefin merkezinde, Buddha'nın ölümünü simgeleyen bir betimleme yer almaktadır. Öyle ki Buddha, yas tutan keşişlerin ve inanırlarının arasında uyuyormuş gibi uzanmış yatmaktadır. Yatığı yatağın alt tarafına işlenmiş olan oturan Buddha kabartması ise onun, ölmeden önceki son dönüşümü olarak bilinen ermiş Subhadra'nın görüntüsü olarak tahmin edilmektedir.²⁵ Bu ör-

---

²⁴Sanskrit dilinde "yere dokunma" anlamına gelir. Padmāsana durumundaki Buddha'nın sağ eliyle yere dokunması ve yaptığı işler için yeryüzünü şahitliğe davet etmesi şeklinde yorumlanır. (Korhan Kaya, *Buddhizm Sözlüğü*, "Bhūmisparśa", s. 39.)

²⁵Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 87-88.

nekten de anlaşılacağı üzere, artık Gandhara'nın heykeltıraşları Buddha tasvirleri ya da heykelleri olarak adlandırılan yeni bir dinî objenin sanatsal ürününü tam anlamıyla ortaya çıkarmayı başarmışlardır. Hatta bu Buddha figürlerini geliştirerek, Mahāyāna Budizm'ine ait birbirinden farklı Bodhisattva formlarının da oluşturulmasına sebep oldukları söylenebilir.

Peşavar yakınlarındaki kral Kanişka (MS 2. yüzyıl) dönemine ait olduğu kabul edilen stüpa ise, Takht-i Bahi, Camal Garhi, Tharelli, Caulian, Mohra-Madura, Kalavan, Pipala ve Takşila'da ulaşılabilen diğer kalıntılarla birlikte, Gandhara etkisindeki dinî mimarinin en önemli parçalarını oluşturmaktadır.²⁶ Gandhara sanatının bütün inceliklerini içerisinde barındıran Peşavar'daki stüpa ise, türünün en güzel örneği olarak bilinmektedir. Bu eser, hem Gandhara ekolü dinî mimarisinin, hem de ilgili ekolün göz alıcı heykellerinin ve duvar kabartmalarının izlerini taşımaktadır. Büyük bir arazi üzerine kurulan stüpanın duvarları, çok sayıda Buddha heykeli ve Budist efsanelerin konu edildiği panellerle çevrilidir. Ana stüpanın üzerinde merdivenlerle ulaşılan diğer tali bölümler yer almaktadır. MS 6. yüzyılda burayı ziyaret eden Hiuen-tsang (Xuan Zang), on üç katlı bu abidenin iki yüz on üç metre yüksekliğinde olduğunu kaydetmiştir. Altın kaplamaların ve değerli madenlerden yapılmış süslemelerin stüpanın her yerini kapladığını; adeta bir kule gibi yükselen tapınağın, demirden yapılmış sütunlarla desteklendiğini ifade etmektedir. Ancak bugün bu stüpanın temel taşı dışında geriye hiçbir şey kalmamıştır.²⁷

Peşavar'daki stüpa sahasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında, oldukça ilgi çekici bir röliker (kutsal emanetlerin saklandığı sandık, kutu) ortaya çıkartılmıştır. (Bakınız, Resim 10) Bu dikkate değer silindirik kutu, Kanişka'nın rölikeri olarak bilinmektedir. Yaklaşık on beş cm çapında ve on cm yüksekliğindedir. Üzerindeki üç heykelcikle birlikte toplam yüksekliği

²⁶ Pugachenkova, G. A., Dar, S. R., Sharma R. C. "Kushan Art", s. 356.

²⁷ Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India, Buddhist, Jain, Hind*, s. 83.

yirmi santimetreye çıkarmaktadır. Kutunun üzerinde Karoshti (Kharoshthi) yazısı yer almaktadır. Ancak bu yazı okunabilir durumda değildir. Araştırmacılar, onun Kanişka'ya ait olduğunu inanmak isteseler de, stūpanın merkezinde değil de etrafında bulunmuş olması bu ihtimali azaltmaktadır. Öyle ki Budist bir manastır olan bu merkezde çok sayıda stūpanın yer alması, belki de sonraki dönemlere ait olabileceği ihtimalini dahi doğurmaktadır. Ancak ne olursa olsun, Budist inancın kültürel izlerini taşıyan bu eser, geleneksel Gandhara sanatının oldukça önemli örneklerinden biridir. Rölikerin kapağının üzerindeki üç küçük figür, tanrı İndra, Brahma ve Buddha'yı temsil etmektedir. Kutunun üzerine oturan kapağın yan yüzeylerinde kuğu motifleri yer almaktadır. Bu temsil, Budizm'in öğretilerini yani Dharma'yı uzak diyarlara taşıyan, keşişleri temsil ettiğine inanılmaktadır. İlgili dönemde kuğular, hanedanlık amblemi olarak kullanılmıştır. Kutunun dış yüzeyindeki kabartma ve işlemler incelendiğinde, çeşitli Buddha kabartmaları, antropomorfik güneş ve ay figürleri ve ayakta duran bir kral tasvirinin yer aldığı görülmektedir. Kralın çevresinde, hâkimiyetinin temsili olarak güneş ve ay figürleri yer almaktadır. Oturan Buddha figürlerinin üzerinde sanghati yani keşiş elbisesi bulunmaktadır.²⁸

Gandhara sanatı vasıtasıyla Budist kültürü ve inancı destekleyen sayısız eser yapılmış ve bugün sadece bir bölümü elimize ulaşmıştır. Bu etkinin dışında, Gandhara sanatının ve eserlerinin durumunu ve Hindistan tarihindeki erken dönem Budist faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan bir sebep daha vardır: Çinli Budist Keşişler. Öyle ki MS 1. yüzyıl itibarıyla, çok sayıda keşiş Budist, öğretileri ve geleneği ülkelere taşımak için Hindistan'a gelmiş ve geri döndüklerinde sadece Budizm'i değil, ilgili dönem hakkındaki birçok bilgiyi de saklayıp kaydetmişlerdir. Üçüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde Doğu-Batı ticareti ciddi şekilde kesintiye uğramış; Sasani

---

²⁸Kurt Behrendt, "Relic Shrines of Gandhara: A Reinterpretation of the Archaeological Evidence", *Gandharan Buddhism, Archaeology, Art, Texts*, ed. Pia Brancaccio & Kurt Bhrendt, Toronto: UBC Press, 2006, s. 84.

halkı İran'da Persleri devirip Peşavar ve Takşila'yı ele geçirerek Kuşan gücünü zayıflatmıştır. Ancak bu durumda dinî faaliyetler belirgin bir biçimde etkilenmemiş ve Budizm Gandhara'da ve ötesinde gelişmeye devam etmiştir. Asıl felaket, beşinci yüzyılın sonunda, kuzeydeki Orta Asya'dan gelen Ak Hunlar'ın dağ geçitlerinden inerek Gandhara'yı harap etmesiyle birlikte başlamıştır. Ancak bugün Afganistan olarak bilinen Gandhara'nın kuzeybatı bölgesi yani dağ geçitlerinin ötesinde, Gandhara tarzı sanat sekizinci yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu bölge, Takshila, Hindukuş dağlarının eteklerindeki dik vadiler arasına sıkışmış Bamiyan'ı ve ayrıca Baktariya'yı da içine alarak Budizm'in en büyük manastırlarının bulunduğu, bir dinî merkez olarak anılmıştır.²⁹

Gandhara ile birlikte gelişen diğer bir geleneksel Hint sanatı ekolü ise Mathura'dır. Gandhara'daki Buddha heykelleri ile eş zamanlı olarak, güneydeki atölyelerde özellikle de Mathura'da, Yaksha³⁰ portreleri, heykelleri yapılmaya başlanmıştır. Bu durum, bu iki merkezin birinin diğerine göre önceliği konusunda bir takım tartışmalara yol açsa da; bu iki sanat okulu ya da ekolün, çok kısa bir zaman içerisinde birbirini etkilemeye başladığını, hangisinin diğerinden daha eski olduğu bilinmemektedir. Ancak çağdaş iki ekol olarak birbirini etkiledikleri açıktır. Adını tıpkı Gandhara gibi, bir Hindistan şehriden alır. Bu şehir, aynı zamanda büyük Kuşan İmparatorluğunun da başkentidir. Mathura ekolünde, Gandhara'daki gibi sadece Budist ikonografiye değil; Hindu ve Jainist geleneklerine ait öğelere de fazlasıyla yer verilmektedir. Cumna ırmağının havzasında gelişen bu akım, kendisinden önceki dönemin izlerini taşımakla birlikte, özgün şekil ve yapısıyla yerel izler taşıyan

²⁹ Edith Tömöry, *A History of Fine Arts in India*, Hyderabad: Orient Longman, 1992, s. 181.

³⁰ Hint mitolojisinde zenginlik tanrısı Kubera'nın hizmetçileri olarak bilinen doğaüstü bir yaratık grubunu temsil etmektedir. Sihir ve büyü güçleri vardır. İçlerinden bazıları bu güçlerini iyiye kullanırken, bazıları da kötüye kullanabilmektedir. Dişilerine Yakshini denilmektedir. (Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, "Yaksha", Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 214.)

farklı bir tarz sunmaktadır.³¹ İlk olarak Cainist kültürün ve faaliyetlerinin egemen olduğu bu şehirde, MS 1.yüzyıl itibariyle Budistler, MS 3. yüzyıl itibariyle de Hindular etkin rol oynamaya başlamıştır. Öyle ki bugün dahi şehir, tanrı Krishna ile ilişkilendirilirken; bazı Hindu mezheplerince önemli bir hac yeri olarak gösterilmektedir. Bazı araştırmacılar, Mathura'daki atölyelerde yetişmiş olan ve önceleri Cain heykeller yapan sanatçıların zamanla, Gandhara'dakileri taklit ederek, Buddha ikon ve heykellerini yapmaya başladıklarını iddia ederler.³² Elbette ki bu iki ekol arasındaki sanatsal anlayıştaki farklılıklar, heykellerine de yansımış ve gözle görülür yapısal bir takım farklılıklara sebep olmuştur.

Mathura ekolü Cain sanatına ait en eski rölyeflerde çoğunlukla oturan pozisyonundaki son Tirthaṅkara³³, Mahāvīra Vardhamāna³⁴ betimlemeleri yer almaktadır. Ayrıca yekpare bir taşın dört bir yüzeyine işlenmiş dört çıplak cına tasvirlerine de sıklıkla rastlanılmakta olup, bunlar Mahāvīra'dan önce gelen Rishabhanatha, Sambhavanatha, Acitanatha, Naminatha'ya ait kabartmalardır. Hindu tanrı ve tanrıçalarına ait heykel ve kabartmalarında olduğu gibi ilgili dönem madeni paralarında da sıklıkla tanrı Şiva yer almaktadır. Ona binek hayvanı Nandi, üç uçlu mızrak, bir fil üvendiresi, mızrak ya da bir baltanın eşlik ettiği görülmektedir. Bazen de sol kolundan aşağı doğru uzanan bir kaplan derisiyle betimlenmektedir. Ayrıca Pārvatī ve savaş tanrısı Skanda heykelleri de Mathura sanatçıları tarafından sıklıkla tasvir edilmiştir.³⁵ Cain ve Hindu ikonografisinin Mathura ekolü heykel ya da kabartmaları aracılığıyla hayat bulmasının, aslında Gandhara Budist sanatındaki karşılığında farklı bir amacı yoktur. Her iki ekol de, kendine özgü tarz ve

³¹ Hermann Goetz, *The Art of India Five Thousand Years of Indian Art*, New York: Greystone Press, 1964, s. 95.

³² Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 102.

³³ Cainist kültürde yer alan yirmi dört ermişe verilen genel bir isimdir.

³⁴ Cainist inanca göre o, yirmi dördüncü Tirthaṅkara'dır ve Cainizm'in kurucusudur.

³⁵ Percy Brown, *Indian Architecture (Buddhist And Hindu Period)*, s. 121.; Hermann Goetz, *The Art of India Five Thousand Years of Indian Art*, s.78.

anlayışlarıyla, Hint kökenli bu dinlerin propagandasını yapmak istemişlerdir.

Önceleri tıpkı Gandhara'da olduğu gibi sadece heykel sanatçıları tarafından benimsenmiş olan Mathura ekolü, sonraları dinî mabetlerin yapımında da kullanılan bir mimari tarz olarak şekillenmiştir. Mathura ekolü, Hint sanatının kendine özgü bir biçimde şekillenmiş geleneksel tarzdaki dışavurumu olarak tanımlanır. Gandhara'daki yumuşak ve Yunan etkisi altındaki estetik görünüş yerini, sert ve Hint'e ait geleneksel bir görünüşe bırakmıştır (Bakınız, Resim 11, 12). Mathura sanatının ilk ürünlerini MÖ 3. yüzyılda vermeye başladığı ve Hindistan'ın altın çağına yani, Gupta İmparatorluğunun son dönemlerine kadar etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Kuşan krallarına ait ve yapısı itibariyle işlenmesi oldukça güç olan kırmızı kum taşından yapılmış büst ve heykeller ise Mathura ekolünün ilk örneklerini oluşturmuştur.³⁶

Mathura sanatının Budist geleneğe ait heykelleri arasında, Şunga ve Andhra dönemi anıtlarının kapılarının üzerinde de yer alan, Yakshi heykelleri bulunmaktadır. İkinci yüzyıla ait olan bu Yakshi heykelleri, yapıları itibariyle Bharhut'takiler ile büyük benzerlikler göstermektedir. Ancak dikkatlice incelendiğinde, bu heykellerde de tıpkı Buddha heykellerinde de olduğu gibi, Mathura ekolünün karakteristik formunun izleri açıkça görülmektedir. Mathura'da yapılan kazılarda çok sayıda Naga³⁷ (antromorfik yılan fügürleri) ve Yaksha heykeline ulaşılmıştır (Bakınız, Resim 13, 14) ve bu heykeller görünüşleri itibariyle Şunga dönemindeki atalarının izlerini taşımaktadır.³⁸ Ancak zamanla Budist geleneğin bir parçası olarak görülmeye başlayan bu figür, Bodhisattva heykelleri gibi, Budizm'e ait bir ikonmuş gibi algılanmıştır. Mathura ekolü sanatçıları da, Budist kültürle ilişkilendirilen çok sayıdaki Naga ve Yaksha heykeline

³⁶ Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India, Buddhist, Jain, Hind*, s.85.

³⁷ Hindu mitolojisindeki yılan tanrılarıdır.

³⁸ Upinder Singh, "Cults and Shrines in Early Historical Mathura (c. 200 BC-AD 200)" *World Archaeology*, 36, 2004, s. 383.

hayat vermiştir. Yakshi figürlerinin, Budist kültürün bir parçası haline gelişi ile ilgili, sözü edilen dönüşümün en güzel örneklerinden birini, Budist terminolojide doğurganlık ve verimlilik sembolü olarak gösterilen Maitreya Bodhisattva heykelleri oluşturmaktadır. Bu figürler, ikinci yüzyılın ortaları itibariyle, görünüşleri Yakshi özellikleri taşımasına rağmen, özünde bir Bodhisattava'nın rolünü üstlenmişlerdir.³⁹

Sarnath'da bulunan ayakta duran Buddha heykeli, Mathura sanatının en eski ve belirgin örneklerinden bir olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bakınız, Resim 15) Fiziksel olarak oldukça büyük bir yapıya sahip ayakta duran Buddha heykeli, sağ elinin avuç içi karşıya bakacak bir şekilde yukarı doğru kaldırılmış bir pozisyonundadır. Sol eli ise kalçasında, elbisesinin katlarını tutar bir vaziyette betimlenmiştir. Mathura ekolü Buddha heykellerinde kıyafet, oldukça detaylı, ağır ve heybetli bir görüntü sunmaktadır. Bu durum, büyük bir taş parçasını yumuşak bir kumaşmışçasına işleyen Mathura sanatçılarının yeteneklerini göz önüne sermektedir. Zira heykellere kattıkları olağanüstü gerçekçilik, geleneksel Hint üslubu olarak da bilinen Mathura'nın, Gandhara karşında var olabilmesinin en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.⁴⁰ Heykellerin hemen hepsinde Buddha'nın Nirvana'ya ulaştıktan sonraki ruhani doygunluk hâli betimlenmektedir.

İkinci yüzyılın ortalarına ait olan oturan bir Buddha heykeli ise, Kuşan dönemi Mathura ekolü sanatının en güzel örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. (Bakınız, Resim 16) Yerel kırmızı kumtaşından bir kayaya işlenmiş olan bu figür, aslan figürlü kabartmaların yer aldığı bir tahtın üzerinde oturmuş olan bir Bodhisattva'yı tasvir etmektedir. Üzerinde bir Bodhisattva olduğu ile ilgili bir kabartma yazı da bulunmaktadır. Mathura'daki Katra mağarasında bulunmuştur ve erken dönem Hint Buddha heykellerinin tipik örneği olarak gösterilmektedir. Yu-

³⁹ Susan L. Huntington, *The Art of Ancient India Buddhist, Hindu, Jain*, Tokyo: Weatherhill Inc., 1985, s. 68-69.

⁴⁰ Vincent A. Smith, *A History of Fine Art in India & Ceylon*, Oxford: The Clarendon Press, 1930, s. 73-74.

nan etkisindeki Gandhara ekolüne ait Buddha heykellerinin aksine; Mathura geleneğinin bir gereği olarak, sıcak iklime ait, vücudun büyük bir bölümünü açıkta bırakan geleneksel Hint sanghatisi tercih edilmiştir. Buddha, Bodhi ağacının altında aslan figürü işlemeli bir tahtın üzerinde yogi pozisyonunda oturmaktadır. Arkasındaki panelin üzerinde, çeşitli geometrik şekiller ve çiçek desenleri yer almaktadır. Ayrıca iki göksel varlık sağ ve sol omuz hizasına işlenmiştir. Bir eli abhaya mudra⁴¹ pozisyonunda durmakta, diğer ise dizinin üzerine dikey olarak inmektedir.⁴²

Üçüncü yüzyıl ile birlikte Andhralar Dekkan'daki hâkimiyetlerini kaybetmiş ve Kuşanlar'ın kuzey ve orta Hindistan'daki güçleri giderek zayıflamıştır. Ancak Mathura sanatı, tıpkı Gandhara gibi varlığını uzunca bir süre daha devam ettirmiş ve eserlerinin Gupta İmparatorluğunun yıkılışına değin vermeye devam etmiştir.

Sonuç

İsimlerini doğup geliştikleri şehirlerden alan Gandhara ve Mathura ekolleri, yaklaşık sekiz- dokuz yüzyıl boyunca eserlerini vermeye devam etmiş olan, iki farklı eski Hint sanatı geleneğidir. Ortaya çıktıkları çağ, Hint tarihinin Maurya İmparatorluğu (MÖ III.-IV. yüzyıllar) olarak anılan dönemine denk gelmektedir. Gandhara ekolü, sanatsal üslubu bakımından Grek tarzının izlerini taşımakta; ancak eserleri Hint kültürüne özgü sembollerden meydana gelmektedir. Gandhara eserlerinin neredeyse tamamı konusunu, Budist kültürden almıştır. Mathura sanatının ilk ürünlerini ise, Cain ve Hindu kültüre ait öğeler oluşturmaktadır. Ancak ortaya çıkışı ya da kökeni, tıpkı Gandhara gibi, Mauryalılar dönemine dayandırılmaktadır.

⁴¹ Buddha'nın heykel ve resimlerinde görülen ve canlıları korkuya kapılmamalarını anlatmaya çalışan bir hareket biçimidir. Bu durumda Buddha, sağ eli hafifçe havaya kalkmış ve avuç içi dışarıya bakar haldedir. (Korhan Kaya, *Buddhizm Sözlüğü*, "Abhyamudra", s. 13.

⁴² Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 109.

MS II. yüzyıla gelindiğinde, Kuşan krallarının desteğiyle, gelişen ve yenilenen Budist kültür, Gandhara ve Mathura sanatçılarına da yeni bir misyon yüklemiştir. Artık Budizm sadece, yüksek meditasyon yapan ve kurtuluşa ermek için çabalayan Budist keşişlerin teklerinden çıkmış ve inanırlarını kurtarmak isteyen Bodhisattvaların, yani daha geniş bir halk kitlesinin ulaşılabilirliğine sunulmuştur. Bu durum yeni Budist tapınakların yapılması ve bu tapınakların Budist kültürü konu edinen rölyef ve heykellerle süslenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Buddha artık insan bedeninde tasvir edilmeye başlanmış, onunla ilgili efsaneler stüpların duvarlarına işlenmiştir. Sözü edilen bu sanatsal hareketliliğin gerçek sahipleri, Budist kültürü fazlasıyla özümsemiş Gandhara ve Mathura sanatçıları olmuştur. Sonraki dönemde meydana gelen siyasi değişiklikler de bu eserlerin yapılmasına engel olamamış, Gupta İmparatorluğu döneminde, MS. V. yüzyılın sonuna değin etkilerini sürdürmeyi devam ettirmişlerdir.

Sonuç olarak, yüzyıllar boyu yapımı devam eden Gandhara ve Mathura ekolüne ait sanat eserleri, Budizm'in propagandasının yapılması konusunda oldukça önemli bir görev üstlenmiş, yapılan heykel ve stüplar sadece Hint kültür mirasına katkı sağlamakla kalmayıp; Buddha ikonu yapma, üretme geleneğinin Hindistan dışı coğrafyalarda da yayılmasına sebep olmuştur. Bu heykeller zamanla, Budizm'i kabul etmiş diğer ulusların (Çin, Japonya, Kore, Şri Lanka vb.) kültürel birikimlerinde de oldukça önemli bir yere sahip olmuş, dünya kültür mirası listesinde hatırı sayılır bir yer edinmişlerdir.

Resimler⁴³

---

⁴³ Dipnotta kaynakçası verilen 7, 8, 9, 10, 15, 16 numaralı resimler hari-
cindeki; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 11, 12, 13 ve 14 numara resimler, Hindistan'daki
ilgili müzelerde yapılmış saha çalışmaları sırasında, makale yazarının
kendisi tarafından çekilmiştir.

Resim 1- Buddha Bst, Gandhara Ekolü, MS III. Yüzyıl.
Albert Sanat Galerisi, Caipur-Hindistan.

Resim 2- Bodhisattva Heykeli, Gandhara Ekolü, MS II. Yüzyıl.

Albert Sanat Galerisi, Caipur- Hindistan.

Resim 3 - Lotus Pozisyonunda Oturan Buddha Heykeli,
Gandhara Ekolü, MS II. yüzyıl.
Delhi Ulusal Müzesi, Delhi- Hindistan.

Resim 4 - Lotus Pozisyonunda Oturan Başsız Buddha Heykeli,
Gandhara Ekolü, MS II.-III. yüzyıl.
Albert Sanat Galerisi, Caipur- Hindistan.

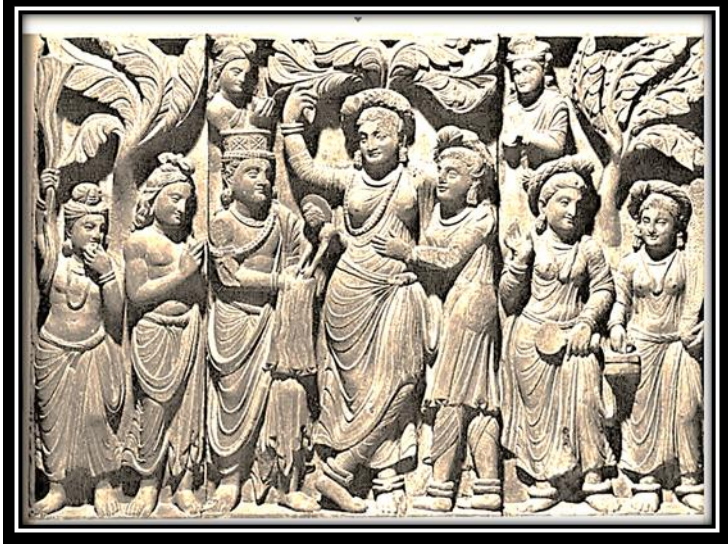

Resim 5 - Buddha Büstü,
Gandhara Ekolü, MS III. yüzyıl.
Delhi Ulusal Müzesi, Delhi- Hindistan.

Resim 6 - Oturan Bodhisattva Heykeli,
Gandhara Ekolü, MS III.-IV. yüzyıl.
Çatrapati Şivaci Müzesi Bombay- Hindistan.

Resim 7- I numaralı rölyef.
Gandhara Ekolü, MS 2. yüzyıl.
Freer Snat Galerisi, Washington- ABD.⁴⁴

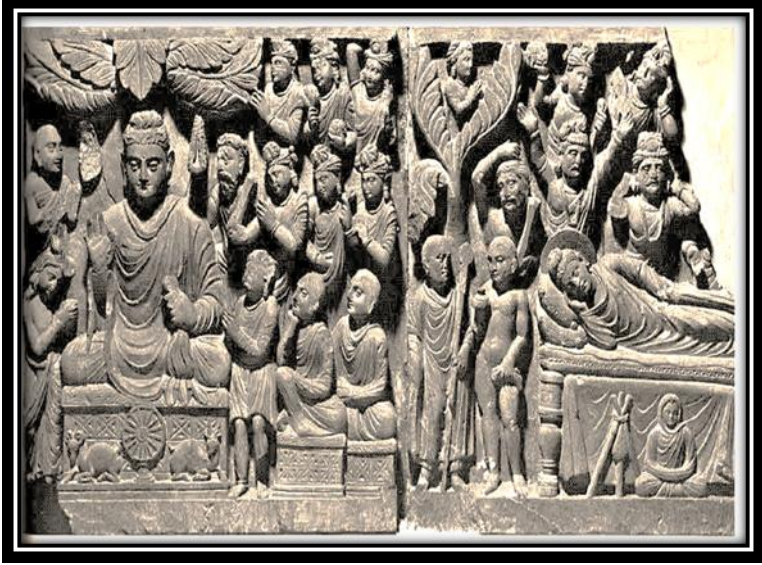
---

⁴⁴ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 89.

Resim 8- II numaralı rölyef.
Gandhara Ekolü, MS 2. Yüzyıl.
Freer Sanat Galerisi, Washington- ABD.⁴⁵

⁴⁵ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 89.

Resim 9- III ve IV numaralı rölyefler.
Gandhara Ekolü, MS 2. yüzyıl.
Freer Sanat Galerisi, Washington- ABD.⁴⁶

---

⁴⁶ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 91.

Resim 10- Röliker.
Gandhara Ekolü, MS 2.-3. yüzyıl.
Peşavar Müzesi, Peşavar-Hindistan.⁴⁷

⁴⁷ Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 96.

Resim 11- Ayakta Duran Buddha Heykeli,
Mathura Ekolü, MS 3.-4. yüzyıllar.
Allahabah Müzesi, Allahabad-Hindistan.

Resim 12- Bodhisattva Padmapani Heykeli,
Mathura Ekolü, MS 4.-5. yüzyıllar.
Allahabah Müzesi, Allahabad-Hindistan.

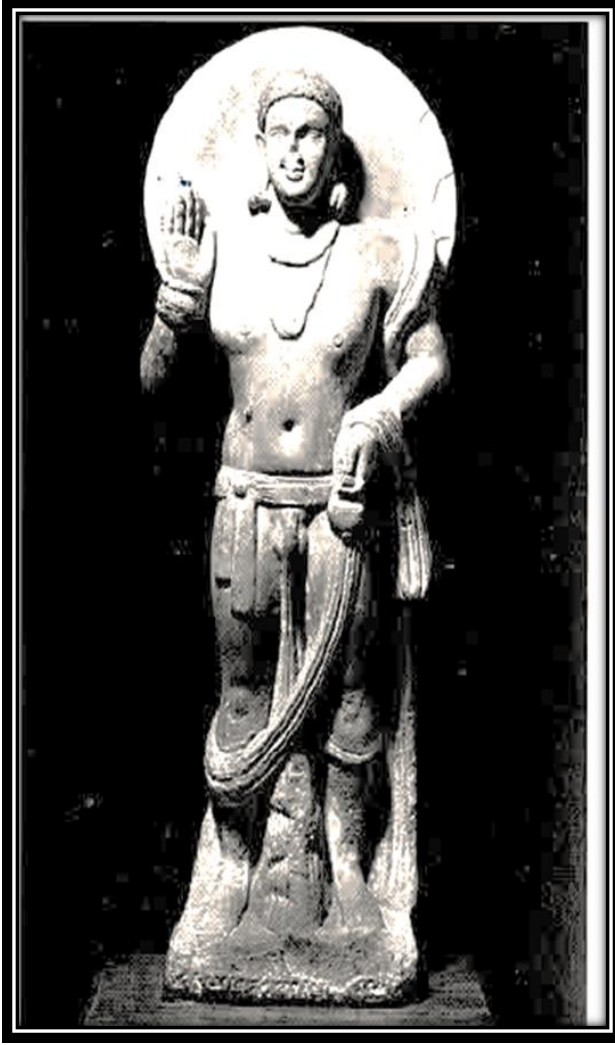

Resim 13- Yakshī Heykeli,
Mathura Ekolü, MS 4. yüzyıl.
Allahabah Müzesi, Allahabad-Hindistan.

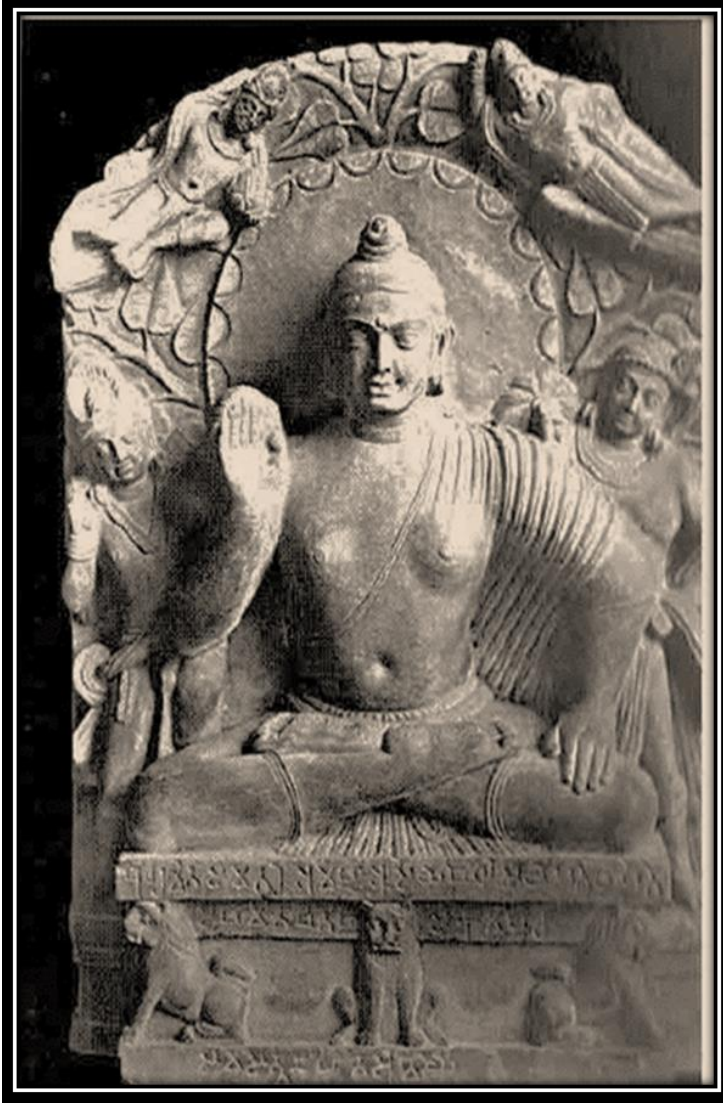

Resim 14- Yaksha Heykeli,
Mathura Ekolü, MS 4.-5. yüzyıl.
Allahabah Müzesi, Allahabad-Hindistan.

Resim 15- Boddhisattva Maitreya Heykeli,
Mathura Ekolü, 2-3. yüzyıl.
Mathura Arkeoloji Müzesi- Mathura-Hindistan.⁴⁸

⁴⁸Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 108.

Resim 16- Aslan Kabartmalı Tahtta Oturan Buddha
Mathura Ekolü, MS 2. yüzyıl.
Mathura Arkeoloji Müzesi- Mathura-Hindistan.⁴⁹

⁴⁹Roy. C. Craven, *Indian Art A Concise History*, s. 109.

Kaynakça

Bazin, Germain. *Sanat Tarihi Sanatın İlk Örneklerinden Günümüze*, İstanbul:

Kabalcı Yayıncılık, 2015.

Coomaraswamy, A.K. *History of Indian and Indonesian Art*, Montana: Kessinger Publishing, 2003, s. 32.

Craven, Roy C. *Indian Art A Concise History*, London: Thames and Hudson Ltd. 1987.

Goetz, Hermann. *The Art of India Five Thousand Years of Indian Art*, New York: Greystone Press, 1964.

Huntington, Susan L. *The Art of Ancient India Budist, Hindui Jain*, Tokyo: Weatherhill Inc., 1985.

Kaya, Korhan. *Hint Mitolojisi Sözlüğü, "Yaksha"*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Kaya, Korhan. *Budizm Sözlüğü, "Bodhisattva", "Hīnāyana"*,

"Mahāyāna" Ankara: Doğu- Batı Yayınları, 2017.

Kumar, B. *The Early Kushanas (A History of the Rise and Progress of Kushana Power under the Early Rulers from Kujula Kadphises to Vasudeva)*, New Delhi: Sterling Publishers, 1973.

Kurt, Behrendt. *The Art of Gandhara*, New Haven: Yale University Press, 2007.

..... “Relic Shrines of Gandhara: A Reinterpretation of the Archaeological Evidence”, *Gandharan Buddhism, Archaeology, Art, Texts*, ed. Pia Brancaccio & Kurt Bhrendt, Toronto: UBC Press, 2006.

Percy Brown, *Indian Architecture (Budist And Hindu Period)*, Worcestershire: Read Books Ltd. 2013.

Pugachenkova, G. A., Dar, S. R., Sharma R. C. “Kushan Art” *History of Humanity*, 3, Paris: Unesco Publishing, 1996,

Ramesh Sharma. “*Kuşan Sanatı ve Medeniyeti*”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Singh, Upinder. “Cults and Shrines in Early Historical Mathura (c. 200 BC-AD 200)” *World Archaeology*, 36, 2004.

Smith, Vincent A. *A History of Fine Art in India & Ceylon*, Oxford: The Clarendon Press, 1930.

Tömör, Edith. *A History of Fine Arts in India*, Hyderabad: Orient Longman, 1992.